

KÜLTÜR, CUMHURİYET VE POZİTİVİZM ARASINDAKİ İLİŞKİNİN MANTIKSAL TEMELLERİ

Şafak URAL*

Kültürün bir Olgu Olarak Anlamı ve Özellikleri

Konuşma dilimiz, duygu ve düşüncelerimizi ifade etmek için kullandığımız bir araçtır. Bunun dışında farklı amaçlar için kullandığımız çeşitli dillerin olduğunu da biliyoruz: matematik, müzik, resim gibi diller birer anlatım aracıdır ve bunu da kendilerine özgü sembolleri kullanarak yaparlar. Konuşma dilimizde ses, diğer dillerden farklı olarak, somut ve soyut nesnelere işaret etme özelliğine sahiptir. Harflerin bir araya gelmesiyle oluşturulan kelimeler, farklı türden nesnelere (algılanabilir, tasarlanabilir, hayal edilebilir vs.) karşılık gelirler; aradaki ilişki, “anlam” aracılığıyla kurulur. Örneğin “kalem” kelimesinin anlamını bilen kişi, ne gibi bir nesneye işaret ettiğini de bilir. Ne var ki bazı kelimeler, örneğin “kültür” kelimesi, aslında zihinsel olarak tasarlanabilir bir olguya karşılık gelecek şekilde kullanılır. Sıradan bir iletişimde bu gibi kavramların anlamları ve kullanımları bir sorun çıkarmaz; fakat sözkonusu olguların anlaşılması veya incelenmesine yönelindiğinde bir karmaşanın ortaya çıkması kaçınılmaz olur. Çünkü sözkonusu kavramların sabit içerikleri/anlamları olmadığı gibi onlar kişisel kullanımlara/yorumlara da açıktır; kaldı ki bu gibi kavramların anlamları bir süreç içinde oluşmuştur. Bir kavramın anlamı, bir süreç içinde üst üste yığılarak farklı renklere/katmanlardan oluşan bir tortu olarak da yorumlanabilir. Sıradan bir iletişimde bu tortu elbette dikkate alınmaz; fakat bu günlük kullanımın dışına çıkılıp bir kavramla ne denilmek istenildiği ve ne gibi olgulardan söz edildiği sorgulandığında çeşitli sorunların ortaya çıkması da kaçınılmaz olur. Çünkü kavramların içeriğini oluşturan

* Prof. Dr.

DOI: 110.32704/9789751751683.2024.0329

katmanlar, bakış açısına bağlı olarak farklı yorumlara açıktır. Ayrıca her bireyin bu katmanları aynı şekilde yorumlaması ve hepsine hakim olması da elbette beklenemez. Dolayısıyla da gerek bireyler arasında gerek toplumda anlaşmazlıkların, sorunların, tartışmaların ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. “Kültür” gibi bir kavramın birçok görsel karşılığı olabilir; fakat diğer yönüyle de mekanı bireylerin zihnidir, zihnindeki tasarımlardır. Bu tasarımların bir de toplumsal değerlerle ilişkisi dikkate alınır, böyle bir kavramın içeriğini tam ve eksiksiz olarak belirlemek imkansızlaşır. Öte yandan kavramlar, bireylerin ve toplumların kararlarına ve davranışlarına yön verme özelliğine sahiptirler; onların içeriklerindeki belirsizlik şüphesiz derin anlaşmazlıklara kolayca sebep olabilir.

Kavramların içerikleri ne kadar karanlık olsa da bu kavramların işaret ettiği olgular, örneğin kültür olgusu, sosyoloji, antropoloji, sosyal psikoloji gibi çeşitli bilimlerin konusunu oluşturabilir; fakat felsefenin bu kavramlara yaklaşımını bilimlerin yaklaşımından ayırmak gerekir. Çünkü felsefenin soruna bakışı, kullandığı yöntem ve sorunları tanımlayışı ve getireceği çözüm önerileri diğerlerinden farklıdır. Felsefenin kullandığı yöntem ve çözüm önerileri, elbette doğruluğu bilimsel yollarla ispatlanabilir özelliğe sahip olamayacaklardır. Amacım kültür olgusunu felsefi bir bakışla incelemek ve cumhuriyete has kültür anlayışını ortaya koyabilmek olacaktır. Bunu da felsefenin eşsiz analiz yöntemini kullanarak yapmaya çalışacağım.

Kültürün konumuz açısından öne çıkan özelliği, bireysel ve toplumsal davranışları belirlemesi, hatta onlara yön verebilmesidir. Cumhuriyet de kendine özgü bir kültür ifade eder; daha doğrusu her türlü kültür gibi onun da kendine özgü talepleri vardır. Bu talepler yasakları ve uyulması gereken kuralları, kendine özgü görev ve sorumlulukları içerir.

Kültür olgusu, tanım gereği bir değişim öngörür. Bu değişim isteği bir çatışmayı da beraberinde getirir; çünkü mevcut olan kültür bireylerin ve toplumun bakışını, tercihlerini, davranışlarını biçimleme ve onları yönlendirme özelliğini henüz kaybetmemiştir. Ne var ki ortaya çıkan koşulların talep ettiği yeni kültür, birçok bireysel ve toplumsal değerlerde değişmeyi ve yenileşmeyi kaçınılmaz kılmaktadır: teknolojik, ekonomik, sosyal, tarihi, coğrafi vb etkenlere ilave olarak, özellikle bilim ve sanat faaliyetleri yenilenme talebini gerektirir. Bu talep cumhuriyet olgusunu belirleyen kültürün de çok önemli bir özelliğidir.

Bireyin ve toplumun bu değişim talebine direnç göstermeden uyum sağlaması elbette kolay değildir. Her şeyden önce bireyin ve toplumun yeni kültürel çerçevenin içeriğini kavraması, daha da önemlisi eski kültürel çerçevenin biçimlediği (davranışsal, düşünsel, dilsel) alışkanlıklarını bir anda terk etmesi elbette mümkün değildir.

Hepimiz “kültür” kavramını sıkça kullanırız ve bir noktaya kadar da anlarız, ama bir noktadan sonra da tartışmalar başlar. Bu tartışmalar “kültür” olgusunun kendisiyle değil, bizim bu kavramdan ne kastettiğimiz ile ilgilidir. Açıktır ki “kültür” dediğimiz olgu biryerlerde saklanmış ve bizim onu bulmamızı bekliyor olamaz! Bir an için böyle olduğunu düşünsek bile, tarihsel süreç içinde ve farklı toplumlarda hep aynı olgunun bir yerlere saklandığını varsayamayız.

Bu durumda “kültür nedir?” gibi bir soruyla başlamak, sonu gelmez tartışmaları da beraberinde getirecektir ve bir sonuç almak da mümkün olmayacaktır. Amacım böyle bir tartışmaya girmeden, kültür olgusunun hem geçmişe bağlı hem de geleceğe yönelik olan karşıt görünüşlü iki yönü arasında kabul edilebilir ilişki kurmak, bu karşıtlığın bir açıklamasını yapmak ve bu zıtlığın uyumunu sağlamaktır. Bu sayede sancılı bir kültürel değişim sürecinin anlaşılması ve açıklanmasının da mümkün olacağını düşünüyorum. Bu çözümün aynı zamanda bizi cumhuriyet kültürünü benimseyip katkıda bulunmaya götüreceğini umuyorum. Çünkü bu sayede geçmişi dinamik bir açıdan kavrayıp ona sahip çıkmanın ve geleceği de sağlıklı bir bakışla inşa etmenin mümkün olacağına inanıyorum.

“Kültür” kavramı, anlam olarak artmayı, üremeyi, gelişmeyi öngörmektedir. Bu kavramın karşıtı, steril olmaktır; yani bir anlamda herhangi bir şey üretmeye olanak vermeyen bir ortamdır.

Fakat öte yandan kültür geçmişe bağlılık demektir. Bu bağlılığın taşıyıcı ve aktarıcıları ise örf, adet, gelenek, görenek gibi toplumsal kurumlardır. Bu kurumlar hem ortak duyguları yaşatır hem de toplumu ve bireyi geçmişe bağlar; böylece adeta yaşayan temsilciler olarak geçmişte kalmış acı deneyimler kadar olumlu ve yararlı deneyimleri de içinde yaşanılan güne taşır. Çeşitli törenler, düğünler, merasimler veya kısaca ritüeller aracılığıyla sevinçler, mutluluklar, tasalar, kaygılar paylaşılır ve yaşatılır. Nesiller boyu aktarılan bu ritüeller o toplumun kültürünün tarihsel yapıcı parçalarıdır. Ne var ki kültüre eğer sadece bu açıdan bakılırsa, onun

geçmişin kutsallaştırmak aracı olarak görülmesi kaçınılmaz olur; fakat kültürün diğer asli görevi, toplumu ileri taşıma aracı olmasıdır.

Kültürün geçmiş üzerine kurulu unsurları, nesiller boyu devam eder ve toplumun ortak duygularını yaşatarak aidiyet duygusunun tarihsel arkaplanını da belirler; böylece kültür, ortak değerler, duygular, tavır alışlar, alışkanlıklar olarak bireylerin -belirli bir toplum içinde- varlık kazanmalarına/ona ait olmalarına olanak verir.

Kısaca kültürün temel özelliği, hem bireysel hem de toplumsal davranışları belirlemesi ve onlara yön vermesidir. Cumhuriyet de kendine özgü bir kültür ifade eder; daha doğrusu her türlü kültür gibi onun da kendine özgü talepleri vardır. Bu talepler çerçevesinde bireylere yeni sorumluluklar yükler ve uyulması gereken yeni kurallar öngörür. Kültürel değişim talebi aynı zamanda bir çatışmayı da beraberinde getirir; çünkü önceki kültür, ortaya çıkan yeni görevler ve sorumluluklar karşısında artık yetersiz hale gelmiştir. Yeni teknolojik, ekonomik, sosyal vb. etkenler, bilim ve sanat faaliyetleri, kültürün yenilenme talebini, görev ve sorumluluk üzerinden gerekçelendirir. Bu talepler, eski kültürün süregelen aidiyet anlayışı dışındadır; çünkü bu eski aidiyet, bireylere kendi çağına özgü ödev ve sorumluluk yüklemiştir, fakat artık bireylerin yeni sorumluluklar taşıması, yeni beceriler kazanması, çağın taleplerini karşılayacak donanıma sahip olması gerekmektedir. Eski ve yeni kültür arasındaki uyum/uyumsuzluk ve ortaya çıkan çatışma, aslında bir yönüyle yeni taleplere ayak uyduramayan bireylerin tepkisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Kültür ve Aidiyet

Yukarıda da işaret edildiği gibi felsefenin kültür olgusuna yaklaşımı, bilimlerin yaklaşımından yöntem, amaç ve sorunlara çözüm önerileri bakımından farklıdır. Bu yöntemin ve önerilerin amacı, elbette bilimsel yollarla doğruluğu ispatlanabilir yargılara ulaşmak değildir. Amacım kültür olgusunun felsefi temellendirmesini yapabilmektir. Bu amacıma aidiyet duygusunu da dikkate alarak ulaşmaya çalışacağım. Bu bakış açısının aynı zamanda cumhuriyete has kültür olgusuna sağlıklı bir şekilde ulaşabilmeye de olanak vereceğini umuyorum.

Ödev ve sorumluluk her kültürün bireylerden talebidir; ve bunları da kendine özgü aidiyet duygusu aracılığıyla tanımlar. Aidiyet duygusu,

davranışlar ve ritüeller yoluyla talep edilir. Kılık kıyafet aidiyetin görünen yüzüdür. Ne var ki aidiyetin bir de görünür olmayan bir yüzü daha vardır. Burada artık çağın koşullarına uygun ahlaki, vicdani, bilgi ve beceri gerektiren görev ve sorumluluklar yer alır. Dıştan bakıldığında eski ve yeni arasındaki çatışmanın ritüeller üzerinden gerçekleştiği sanılabilir; fakat aslında çatışma, aidiyet olgusunun arka planda yatan görev ve sorumluluklar dolayımında gerçekleşir. Kültür değişiklik demektir; teknolojik, sosyal, ekonomik, bilimsel anlayışın getirdiği değişime ve talep ettiği yeni koşullara uyamayan, onun talep ettiği görev ve sorumlulukları yerine getiremeyen kültürler bozulmak ve sonuçta kendini yok etmek durumundadır. Kültürlerin bireylerden ve toplumdan talep ettiği aidiyet duygusunun görsellikle sınırlı tutulması, ödev yerine aidiyetin görsellikle özdeşleştirilmesi, değişim sürecinin olumlu, yani engelleyici değil de yapıcı yönde gelişmesini engeller.

Kültürün yeteri kadar dikkati çekmeyen fakat bence çok önemli bir özelliği, aidiyet duygusuyla olan sarmallık ilişkisidir. Sarmallık ilişkisi yeni bir olgu demektir; bu yeni olgu bileşenlerinden farklıdır. Bu sarmallık ilişkisinin bir özelliği, bileşenlerden biri olmadan diğerini düşünmenin mümkün olmamasıdır. Çünkü bu yeni olgu artık bileşenlerinin basit bir toplamı olmaktan çıkmıştır. Daha yerinde bir ifadeyle sarmallık ilişkisinin önemli tarafı, iki veya daha çok kavramın bir araya gelip yepyeni bir olgu tanımlaması, yeni bir olguya varlık kazandırmasıdır.

Bireyler hem belli bir kültüre ama aynı zamanda başka bir kültüre de kendilerini ait hissedebilir. Özellikle ailesi başka bir ülkeye yerleşmiş bireyler bu çift kültürlülüğün tipik örneklerini oluşturur. Kültürün bu ve diğer özelliklerinin beni ilgilendiren yönü, bu kavramının içeriğini tek başına değil “aidiyet” kavramıyla ilişkilendirerek kavramanın gerekli olmasıdır. Esasen bir kültürün sadece örf, adet, töre, gelenek gibi temel kurucu unsurlarıyla özdeşleştirilip sınırlandırılması, en azından dogmatizme kapı aralanmasına kolayca sebep olmaktadır. Kültürün dar kalıplara sığdırılması ve katı kurallar aracılığıyla bireysel ve toplumsal yaşamı biçimlemesi talebi, o kültürün gelişmeye sırtını dönmesi anlamına gelecektir. Daha da kötüsü, kültürün örf, adet, gelenek gibi öğelerine indirgenip sınırlandırılması, bireylerin nefret çemberine sıkışmalarına, kendi dışında olanlara düşmanca yaklaşımlarıyla sonuçlanmaktadır. Bundan korunabilmek, ritüelleri mutlaklaştırıp kültürün

belirleyici ve değişmez öğeleri olarak kabul etmek yerine, onların sarmallık özelliklerini dikkate almakla sağlanabilir. Sarmallık ilişkisi, bir kavramın içeriği ile başka bir kavramın içeriğinin birlikte yeni bir olguya işaret etmesi demektir. Bu sayede bireyler, hatta toplum, olayları ve nesnelere çok daha geniş bir açıdan anlamlandırabilir. Sonuçta mental tavır alışlar fanatizmden uzaklaşıp hoşgörünün çözüm üretici ve farklı bakabilmenin getirdiği gelişmeci özelliklere sahip olabilirler. Dikkat edilirse bu aynı zamanda kültürün geleceğe dönük olarak kendini yenileyen yüzüdür. Birey ve toplum, ancak bu sayede kendini geçmişı ile sınırlandırıp kısıtlamaktan kurtulabilir ve geleceğe hazırlanabilir. Bireyin yeni sorumluluklar taşı hale gelmesi ve yeni ödevler yüklenmesi durumunda, ancak bu koşullar sayesinde kültür kendini yenileyerek varlığını sürdürebilir ve toplumu ileri taşıyabilir.

Kültür bir anlamda her bireyin içindeki sestir; bazen kendisini kendisine, bazen kendisini başkasına, bazen de başkasını kendisine anlatma aracıdır. Bu durumda kültür, evet, eskiden kopmayacak, içine kapanarak kendini güvende hissedecektir. Bu donmuşluk hali, kişinin tüm bu seslere kulak tıkamasıdır. Böyle bir durumda birey kendini tekdüze, hiçbir melodik özelliği olmayan bir gürültüye mahkum edecek ya da ayna olmadan kendi saçını tıraş etmek zorunda kalacaktır! Eğer başlangıçta ses var idiyse, bu mutlaka algıladığımız renklere karşılık gelen farklı melodilere de sahiptir. Tek bir renk, tek bir nota, tek bir şekil, tek bir tat olsaydı kültür olur muydu?! Sanmıyorum!

Kısaca kültürün aidiyet ile olan sarmallık ilişkisi, onun hem gelişmeci hem de geçmişe bağlılıktan kaynaklanan çelişik yapısının anlaşılabilir ve açıklanabilir olmasına olanak verebilir. Modanın dayanılmaz çekiciliği, teknolojinin sağlık ulaşım ve iletişimde sağladığı olanaklar, eğlence olgusunun karşı konulamaz cazibesi (kendini ne kadar geçmişle özdeşleştirse bile) bir toplumu ve kişileri zorunlu olarak yeni aidiyetler aramaya yöneltir. Böyle bir durumda “kendi kültürümüzü korumak” özdeyişı her masal öncesi söylenen nakarat olmaktan öteye geçemeyecektir. Bireyler kültürlerini korumak adına, geçmişe bağlılıklarını, duygusal bir görselliğin eşlik ettiği kılık-kıyafetlerle, yani içi boşaltılmış aidiyetler aracılığıyla sağlamaya çalışacaklardır. Fakat bu tarz bir bağlılık, kültürün giderek birey ve toplum için tüm yapıcı, onarıcı, geliştirici, koruyucu,

yön verici, yol gösterici, çözümleyici, ufuk açıcı, mutluluk ve dinginlik verici, köktencilikten uzak saygılı ve hoşgörülü olmayı, sevgiyi öğreten özelliklerini yitirmesi, onlardan yoksun kalması anlamına gelecektir. Nefret ve kendi dışında olanları düşman olarak görmek kültürel bir alışkanlık halini alacaktır. Kültürün gelişmeci özelliklerine sırtlarını dönen toplumlar, sorunlarına çözüm aramak yerine, sahte sorunlarla uğraşır; kendilerini değil toplumu düzeltmeyi amaçlayan gurupların radikal, çatışmacı, dışlayıcı paradigmaları içinde yaşarlar. Sonuçta bu toplumlarda kolaycılık, kayırmacılık alışkanlık halini alır; çünkü bireyler, yeni bilgi ve becerilere sırtını döndükleri için, kendilerini bu yolla koruma altına almak isterler. Bunun göstergesi; adam kayırma ve kayırılma, çıkar guruplarına dahil olma, kişisel sorunların çözümü için her yolun mübah görülmesi, bir kültürel aidiyet haline dönüşerek kurumsallaşmasıdır. Bu noktada kişinin inanç dünyasında çalışmayı ve üretmeyi öngören yön değil de ritüeller yön verici olurlar. Böyle bir paradigma toplumu diğer kültürlerle karşı korumasız bırakır; çünkü değişime ve gelişime öncülük eden toplumların kültürü kaçınılmaz olarak bir çekim alanı oluşturur. Kültürün geçmişi geleceğe taşımak özelliğini dikkate almayan toplumlar sorunları tespit edip çözüm üretmek yerine düşman yaratıp onlarla hayali bir savaşa girerler. Eskiye duyulan özlem, yani eskiye aidiyet duygusu bir tür kişilik bölünmesine sebep olur; çünkü birey ve toplum görsel olarak geçmişte yaşar veya yaşamaya zorlanır; ne var ki özellikle teknolojinin olanaklarından yararlanabilmek için görsellik düzeyinde kalan, modadan ibaret yeni aidiyet formları benimseyerek duygusal bir tatmin içine girer.

Akademik içerikli bir yazıya genellikle ilgili kavramların bir tanımı verilerek başlanır; dikkat edilirse ben “kültür nedir?” gibi bir soruya cevap aramadım ve tanım da vermedim. Onun yerine başta kültür olmak üzere bazı kavramların anlamlarını analiz etmeye çalıştım. Böylece bu kavramları konum ile ilgi içinde nasıl ve hangi anlamda kullanacağımı belirlemeye çalışarak deyim yerindeyse bir taşla birkaç kuş vurmaya denemiş oldum.

Kültürün Gizli Bileşeni ve Kurucu Unsuru Olarak Aidiyet

Yukarıda da işaret edildiği gibi, nesnelere kelimeler arasında bir işaret etme ilişkisi, konuşma dilinin bir iletişim aracı olarak kullanılabilmesine olanak vermektedir. Fakat günlük dilin bu özelliği birtakım sorunların da kaynağını oluşturmaktadır. Şöyle ki: Sandalye dediğimizde hepimizin

aklından aynı nesnenin geçtiğini varsayarız; çünkü sandalye oradadır ve bizim onu algılamamızdan bağımsız olarak mevcudiyetini sürdürmektedir. Aslında dilin iletişime olanak veren bu kullanımı çok ciddi sorunların da bir bakıma çıkış noktasını durumundadır. Çünkü biz bir fizik nesnenin karşılığında bir kavrama sahip değiliz; farklı ve çeşitli etkenler aracılığıyla kafamızda oluşturduğumuz “anlam” aracılığıyla nesnelere varlık kazandırırız. Yani algıladığım nesneye (örneğin) sandalye diyorum; böylece “sandalye” kavramına yüklediğim anlam/içerik aracılığıyla algıladığım nesneye diğer nesnelere farklı olarak bir varlık kazandırmış oluyorum. Burada “varlık kazandırmak” deyimimin altını çizmem gerekiyor. Çünkü dil aracılığıyla gerçekleşen bir süreçten söz ediyorum; yani dil ve bilincimde bulunan kavramlar, benim varlık kazandırma araçlarım oluyor. Eğer bende herhangi bir nesneye ilişkin kelime (veya kavram) mevcut değilse, o nesne de benim için var değildir .

Bu açıklama felsefi birtakım tartışmaları gündeme getirmek gibi bir amaç taşımamaktadır. Tam aksine son derece güncel ve hayatla iç içe olan, konuşma dilinin farkına varmadığımız, ama alışkanlıklarımız dolayısıyla da büyük ölçüde yanlış kullandığımız, hem de hayati öneme sahip birtakım özelliklerine dikkati çekmeye yöneliktir. Daha rahat hareket edebilmek için fizik nesnelere dünyasını paranteze alalım ve ahlak, adalet, özgürlük, insanlık, kader gibi algılanabilir fizik nesnelere dünyasında duyusal bir karşılığı olmayan kavramları dikkate alalım ve şöyle soralım: Bu soyut varlıklar benim onları tasarlamamdan bağımsız olarak var mıdır?!

Elbette ben birey olarak var olmasam da “ahlak”, “insanlık”, “adalet” vs. denilen olgular var olacaklardır. Fakat bu olguların hakikati belki Platon’un idealar dünyasında mevcut olabilir. Konuyla ilgilenen birçok filozof böyle bir şeye de inanabilir. Ne var ki örneğin adalet, benim için, bu kavramın içeriğini nasıl oluşturduğuma bağlıdır. Bana haksızlık yapana vereceğim karşılık (mesela ona şiddet uygulamak) benim “adalet” kavramından ne anladığıma, bu kavramı nasıl tanımladığıma bağlıdır; yani kısaca benim kültürel, sosyal, eğitimimin vs. dildeki yansımasıdır. Adalet, insanlık, özgürlük vs. gibi fizik dünya dışında nesnelere öngören kavramların birer ideal formu olabilir ve onlar gerçekten de Platon’un idealar dünyasında bulunabilir; hatta ben onların içeriklerini bir pay almak süreciyle oluşturmuş da olabilirim. Ne var ki bir olguya ben, sahip olduğum paradigma çerçevesinde anlam veriyorum ve ona bu yolla varlık kazandırıyorum. Bu durum bir kavramın içeriğini mutlak, değişmez ve

bağımsız bir özellik olarak görmek yerine, onun başka kavramlarla (çağa ve toplumlara göre değişen) sarmallık ilişkisi içinde düşünülmesi gerektiğinin de bir göstergesidir.

“Kültür” kavramının ilerlemeci ve geçmişe bağlılık özellikleri arasındaki (zaman zaman karşıt özellikteki felsefi kavramlarla ifade edilen) çelişkiyi/uzlaşmazlığı aşmak için dikkat edilirse “aidiyet” kavramını kullandım. Aidiyet bireylerin iradeleri dışında ve doğuştan sahip oldukları bir özellik olabileceği gibi iradi bir seçime de işaret edebilir. “İradi olmak” kavramı da farklı özellikler taşıyabilir. Bir kişinin tuttuğu futbol takımını seçimi ile örneğin meslek seçiminde kullandığı gerekçeleri eş seçerken kullanmasını bekleyemeyiz. Sonuçta her üç seçim de farklı bir aidiyete sebep olacaktır. Bu farklı aidiyet(ler)in bireyin davranışları üzerine etkisi de aynı olmayacaktır. Sonuçta da bireylerin tepkileri, sahip oldukları müktesebata bağlı olacaktır. Bu tepki hem kişilere özgüdür (kişiseldir) hem de kültür belirlenimlerinin dışında değildir; dolayısıyla da belirli koşullar çerçevesinde gerçekleşir. Bu çerçeve; sonuçta kişinin geleceğe ilişkin görüşlerinin geçmişe bakışı, onu yorumlayışı aracılığıyla oluşturulmaktadır. Diğer bir ifadeyle geçmişe bakış, onu yorumlayıp anlamlandırma biçimi, toplumun ve bireylerin geleceği anlamlandırmalarını da yönlendirmektedir. Kültürün paradoksal özelliğinin geçmiş ve gelecek ile ilişkili olması hiç de şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan bu özelliğin görmemezlikten gelinmesi, yok farz edilmesi ve bir açıklamasının yapılmamasıdır. Bu yapılmadığı takdirde tabulaştırılıp dokunulmaz kılınan geçmişin, yani bireylerin kendi tasarımındaki dar kalıplar üzerinden inşa ederek oluşturduğu kültür tasavvurunun, aslında güncel sorunları doğru teşhis edip çözüm getirebilme özelliğini yitirdiği fark edilemez. Çünkü birey geçmişte yaşamakta, kendini geçmişin bir parçası olarak görmektedir ve duygusal bakış gerçeklerden uzaklaşmayı da beraberinde getirmiştir. En kötüsü de bireylerin (her ne sebeple olursa olsun) kendini geçmişin bir parçası olarak görmeleri, kendilerini geçmişe ait hissetmeleri sonuçta çağın bireylerden beklediği görev ve sorumluluklardan kaçması, çözümün değil sorunun bir parçası olmalarıyla sonuçlanacaktır. Bu da ister istemez toplumsal bir çatışmayı beraberinde getirmektedir.

Öyle görünüyor ki kültür olgusu tek biçimli (uniform) bir özelliğin veya yapının adı değildir. O, birbirinden ilişkisiz gibi duran, hatta bağdaşmayan

katmanlardan oluşmaktadırlar. Sıklıkla vurgulandığı gibi bu özellik kültüre dinamizm kazandırmakta, onu durağan (statik) olmaktan çıkarmaktadır. Dolayısıyla da kültür, geçmişin yüceltilmesini haklı çıkaracak bir sığınak olamaz; o geleceğin kurgulanmasının olanaklarını belirler/belirlemelidir. Sorun, kültürün geçmiş ve gelecek arasındaki uyumsuz ve çatışmacı yapısının olduğunu kabul etmemek ve dolayısıyla onu doğru yönetememektir. Bunun için de öncelikle geçmiş tabulaştırmaktan kurtulmak gerekir.

Toplumun kendine yeniden varlık kazandırabilmesi, daha yerinde bir ifadeyle değişime ayak uydurarak varlığını sürdürebilmesi için kültürün de değişime açık özelliğinin öne çıkarılması son derece önemlidir. Geçmiş elbette güvenli sularlardır, ama bir yerden başka bir yere gidebilmek için geminin limanı terk edip dalgalı sulara açılması gerekir.

Dünya gerek ekonomik, gerek bilimsel, gerek sosyal, gerek teknolojik açıdan sürekli bir değişim ve gelişim içindedir; bu alanlardaki gelişim yeni yaşama biçimleri, yeni sorumluluklar, ödevler ve beceriler talep etmekte, bu da zorunlu olarak kültürel bir değişim gerektirmektedir. Fakat bu değişim talebi, geçmişin yok edilmesi anlamına gelmemektedir. Sorun, kendini yenileyemeyen bir kültürün gelişimin dışında kalması, toplumsal ve bireysel taleplere cevap verememesidir; bu da onun varlığını sürdürememesi ve hakim kültürün etkisi altına girmesi demektir.

19.yy'da özellikle bilim ve teknoloji alanında Avrupa'da başlayan yenilikler siyasi ve sosyal değişimi de beraberinde getirmiştir; sonuçta çok köklü bir kültürel değişim yaşanmıştır. İmparatorluklar yıkılmış yerine yeni siyasi yapılar geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da bunun dışında kalmamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasını da Rusya'dan Çin'e kadar uzanan bir alanda; fakat özellikle Batı dünyasında gerçekleşen değişimlerin bir parçası olarak görmek yerinde olacaktır.

Avrupa'da başlayan (bilimden teknolojiye, felsefeden teolojiye, sanat ve edebiyattan günlük yaşama kadar ortaya çıkan) köklü değişimlere İslam dünyasında ayak uydurmaya çalışan tek örneğin Osmanlı İmparatorluğu olmasını doğru yorumlamak, gururla kabullenmek; fakat "kültürümüz" kavramını da yeniden tanımlamak zorundayız. Aksi takdirde ekonomik, teknolojik ve siyasi güce sahip toplumların kültürel değerlerinin etkisi altına girmek ve kendi kültürümüzün giderek ortadan kalkmasını seyretmek kaçınılmaz olur. Çünkü kültür değişimi sağlayan bir araçtır, değişimin diğer

adıdır; kendini yenileyemediği takdirde, çağın sorunlarına cevap veremez hale gelir, işlevini yitirir ve kendi kendini tüketmenin de ötesinde yozlaşır.

Bu noktada ister istemez İslam dünyasının geçmişte ortaya koymuş olduğu büyük başarıları ve sonuçlarını dikkatlice ve yeniden yorumlamak zorundayız. Amaç Osmanlı İmparatorluğu ile cumhuriyet olgusu arasındaki ilişkiyi ve dönüşümü doğru anlayabilmektir. Bakmasını bilmezsek göremeyiz, göremezsek anlayamayız ve sonuçta kısır tartışmalardan kurtulamayız. Bu sürecin doğru bir şekilde işletebilmesi için kültür-aidiyet arasındaki sarmallık ilişkisini ve bu ilişkinin bireylerden talep ettiği görev/sorumluluk sarmalını birey ve toplum olarak yerine getirebilmek gerekir.

Kültürün Diğer Kurucu Unsuru: Akıl ve Pozitivizm

I.Kant'ın ünlü “Aklını kullanma cesaretini göster” cümlesinin, Aydınlanma olgusunu karakterize ettiği kabul edilir. Öte yandan İslamiyet'i karakterize eden özelliklerden birisi, çok açık olarak “Akıl etmez misiniz?” sorusu, daha doğrusu emridir. Her iki sorunun da ortak bölümlü akıl etmektir. Her iki akıl etmenin nesnesi ne olursa olsun, bu iki olgu da bir süreç, bir soru sorma süreci içermektedir. Bu süreç ancak doğru soruyu sormasını bilmekle gerçekleşebilir. Ayrıca “akıl etmek” ve “cesaret etmek” tek seferlik eylemler değildir; yani hedeflenmiş bir durağa ulaşmış bir kenara bırakılmadan da söz edilmemektedir. “Akıl etmez misin?” sorusunun (belki de çok basit olduğu için) dikkatlerden kaçan tarafı, birçok karmaşık süreci içinde barındırmasıdır. Diğer bir ifadeyle bu emirde aklın bir görevi, tanım gereği bağıntı kurmak, böylece ‘olanı ve değişimi bir bütün halinde’ anlamaktır. Bu süreç içinde (başta bilimsel) bilginin sunduğu veriler aracılığıyla görünenin ötesine geçip onu kavrayabilmek ve anlayabilmek, böylece gelişime ve ilerlemeye katkıda bulunmak söz konusu değilse acaba akıl başka nerede işe yarayabilir?! Kabul etmek, hem de sorgusuz kabul etmek ve mutmain olmak aidiyetin temel kabullerine işaret eder; ama kültürün asıl özelliğini, yani, doğru soruları sorarak doğru cevap vermeyi ancak aklımızı kullanma becerisi sayesinde gerçekleştirebiliriz. Bu noktada aidiyetin nesnesinin, değişimi kavrayıp onun bir parçası olabilmekle sağlanabileceğini görmek kaçınılmazdır. Bunun en emin, sağlıklı, güvenli yolu ve yöntemini bize bilim vermektedir. Gökyüzüne baktığımızda sabit duran yıldızları, en yakınımızda parmak ucumuza baktığımızda da ancak bazı çizgileri görebiliriz ve bu bilgileri mistik yorumların konusu yaparak

bir şekilde mutmain de olabiliriz. Ama aslında yıldızların baş döndürücü hızla hareket ettiğini, oradan gelen ışığın akıl almaz süratine rağmen binlerce yılda bize ulaştığını, her şeyin hareket etmekle kalmayıp değişerek evrimleştiğini, parmak ucumuzda da moleküllerin ve atomların hiç göremeyeceğimiz varlığını, onların hareketini ve değişimini ancak bilimsel veriler ışığında anlayabilir ve kavrayabiliriz. Bununla da mutmain olmak yerine, makro evrenden mikro evrene kadar uzanan sistemi fark ettikçe daha çok sorgulamaya ve karşı karşıya olduğumuz ihtişamı aklımızla kavramaya yönelebildiğimiz için mutlu olmayı tercih edebilir, asıl bu durumdan mutmain olmayı deneyebiliriz.

Cumhuriyet sadece siyasi bir kurgu değildir. O aynı zamanda özgün bir kültürel yapıdır; ancak bu özgün yapı, bilimsel düşüncesin teolojiyle en sağlıklı uyumunu, yani çağdaş gereksinimlere olanak veren kültürel sentezi sağlayabilir. Değişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi de ancak bu sayede mümkün olabilir; yani hem temel ilkelerin korunması hem de kültürel değişim ve gelişim bu sayede gerçekleştirilebilir.

İslam dünyasının en parlak dönemi “İslam felsefesi” kavramıyla temsil edilir; fakat bu dönemi “İslam mantığı” ile eşleştirerek anmak çok daha yerinde olacaktır. Bunun sebebini İslamiyet’in ilk doğuş dönemlerine bakarak görmek mümkündür. Nitekim, bilindiği gibi, ilk dönemlerde gramerciler (nahivciler) ile mantıkçılar arasında çok ateşli tartışmalar yaşanmıştır; amaç Kur’an’ı anlayabilmektir. Bu nokta, ilginçtir, hem İslamiyet’i karakterize etmekte hem de Hıristiyan dünyasının sahip olduğu kültürel yapıyla arasındaki farkı ifade etmektedir. Çünkü bilinen ünlü deyişle oradaki amaç “İnanmak için anlamak istiyorum”dur. Bu da “teslis” gibi bir kabulün biçimlendiği kültürel anlayışın, akıl etmek yerine niçin inanç üzerine kurulduğunun gerekçeli açıklamasıdır. Hıristiyan dünyası çok iyi bilindiği gibi Aydınlanma dönemiyle, “-inancın yanı sıra ve onunla birlikte- aklını kullanma cesaretini” gösteren bir kültürün temellerini atmıştır. Bu geçiş asıl meyvesini 19.yy’da vermiştir. Newton ile başlayan dönem; soyut düşüncesinin birer örneği olan matematik, geometri ve mantık alanlarında gerçekleşen devrimler, “akıl edebilme”yi de doruk noktasına ulaştırmıştır. Bu sürecin başlangıç noktasına İslam dünyasının (akıl etmek ilkesi üzerine kurulu) anlayışını koymak ise bence ezber bozmak anlamına gelecektir.

“Akıl edebilmek” kendiliğinden gerçekleşebilecek bir eylem değildir: belirli bir yöntem ve kullanabileceği araç(lar)a ihtiyacı vardır. Ayrıca bu eylemin, yukarıda da işaret edildiği gibi, kendiliğinden durduk yere ortaya çıktığı, her isteyenin gidip alabileceği basit ve sabit bir içerik taşıdığı da söylenemez. Bu noktada da bilim eğitiminin önemini hatırlamak yerinde olacaktır.

Kavramların anlamları sözlükler aracılığıyla öğrenilebilir; bunun bir adım ötesinde etimolojik sözlükler aracılığıyla o kavramın çıkış noktasındaki anlamına ulaşılabilir. Fakat ne var ki kavramların tarih boyunca sahip olduğu içerikler değişmiş ve birbirinden çok farklı, hatta birbirine zıt anlamlar da kazanmış olabilirler. Diğer bir ifadeyle bir kavramın farklı kavramlarla bir sarmallık ilişkisi içine girerek çok farklı anlamlar kazanması tarihsel sürecin diğer özelliğidir; yani akıl edebilmenin bir koşulu, çeşitli etkenlerle değişerek farklı renkler kazanan sarmallık ilişkilerini doğru değerlendirebilmektir.

Nitekim Aydınlanma çağını karakterize eden “akıl etme” eylemi, öyle görünüyor ki öncelikle dogmatizme karşı olma ve eleştirel düşünebilmeyle olan sarmallık ilişkisi sayesinde anlaşılabilir. İslam dünyasında kullanılan “akıl etmek” eylemi ise -“akıl” kavramının etimolojisi de dikkate alınırsa- kıyas etmek, örnek almak şeklindeki yoruma öncelik verilebilir. Dolayısıyla aynı bir kavram; çağlara, toplumlara veya kültürlere göre değişen, hatta birbiriyle uyumlu olmayan içerikler taşıyabilmektedir. Bu değişikliği de kavramlar arasındaki sarmallık ilişkisi olarak görmek ve anlamak mümkündür. Beni burada ilgilendirebilecek olan nokta “akıl etme” eyleminin içeriğinin bugün artık çok değişmiş olduğudur: çünkü bu kavramın bilimsel gelişmelerle bir sarmallık ilişkisi içinde kazandığı yeni içerik, onu doğru anlayıp kullanabilmek için son derece önemli ve gereklidir.

“Akıl etme” eyleminin içeriğinde ortaya çıkan ve yeni bir dönemin başlamasına olanak veren değişim, Newton sistemi sayesinde gerçekleşmiştir. Çünkü çok basit bir ifadeyle Newton soruyu değiştirmiştir; yani farklı bir soruya cevap aramıştır. Bunun bilimsel olduğu kadar felsefi sonuçları da inanılmaz derinlikli olmuştur.

Bilindiği gibi Aristoteles’in felsefi sistemi ve bu sistemle bütünleşmiş biyoloji, fizik/astronomi sistemi ereksel (teleolojik) bir kabul üzerine

kurulmuştur. Bunun sebebi, “niçin” sorusuna cevap aranmış olması, bu sorunun da ereksellik içeren ontolojik bir yapı varsaymasıdır. Erekselliğin diğer önemli bir özelliği, teolojik bir sistemle olan ilişkisidir. Çünkü teoloji de “niçin” sorusuna cevap arar; dolayısıyla o da ereksel bir cevap öngörür. Bu durum, Aristoteles felsefesi ile hem Hıristiyanlığın hem de özellikle İslamiyet’in dönüşümlü olarak birbirini etkilemiş ortak teolojik sorunlarının günümüze kadar ulaşmış ilişkisinin gerekçeli bir açıklamasıdır.

Aristoteles felsefesi ve bilim anlayışının teoloji ile olan ilişkisine Aristoteles’in mantık çalışmalarını da eklemek gerekir. Çünkü bu mantık, yani Aristoteles mantığı da ereksel bir iddianın ispatını vermek görevini üstlenmiştir. Teolojinin mantık ve felsefe ile olan bu eşsiz ve muhteşem uyumu elbette hayranlık uyandıracak bir özelliktir. Yaklaşık 2.500 seneden beri de varlığını sürdürebilmiştir.

Ne var ki bu ilişki parlak bir kültürel yapı oluşturmakla kalmamış, giderek dogmatizmin, açıkçası hem felsefi ama daha da kötüsü teolojik dogmatizmin de temel dayanağını oluşturmuştur. Çünkü “niçin” sorusu ontolojik olarak ereksel bir fizik dünya öngörmektedir. Evet, gerçekten de fizik nesnelere dünyasında tam da Aristotelesçi felsefenin ve bilim anlayışının öngördüğü bir ereksellik olabilir ve bu ereksellik, teolojik bakış ile muhteşem bir uyum içinde olabilir. Newtoncu bakış olmasaydı bu uyum sayesinde mutlu ve mesut bir şekilde inanç dünyamız içinde yaşardık veya öyle olduğuna kendimizi inandırırıldık. Şimdi özellikle İslam dünyasında karşılaştığımız olgu bu değil midir? Bence tam da budur! Çünkü Aristotelesçi fizik ve kozmoloji anlayışı üzerine kurulmuş olan felsefenin ereksel evren anlayışı, (ne yazık ki!) halen geçerli teolojik paradigmamızın da üzerine kurulduğu dayanak konumundadır. Fakat “akıl etmek” kişinin bavullarıyla birlikte son durakta mutmain bir şekilde inmesi demek değildir; çünkü bu emir, değişimin sürekliliğini anlayıp kavramayı da gerektirmektedir.

İslam dünyasında yapılmış olan felsefi ve bilimsel çalışmalar, Antikçağ felsefesinden sonra gelen yepyeni bir evre olarak görülmektedir. Bu evrenin bir özelliği, paganist bir anlayış üzerine kurulmuş olan Antikçağ felsefesinin monoteist bir din anlayışı çerçevesinde yeniden inşasıdır. Bu süreç içinde Aristoteles mantığı, yeniden inşa edilmese de ayrıntılandırılarak, yenilenerek ve teolojiye uygulanacak şekilde kullanılmıştır. İslam dünyasının özgün katkısını mantık üzerinden okumak yerinde olacaktır.

İslam dünyasında Aristoteles mantığının Yunan dilinin mantığını yansıttığı, dolayısıyla Arapça olan Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılamayacağı konusunda ciddi eleştiriler yapılmıştır . Gerçi Antikçağ felsefesi ile İslam teolojisi arasında temel sorun olarak elbette bir devamlılık vardır; fakat bu devamlılık sorunlarda bir odak kaymasının göz ardı edilmesini gerektirememelidir.

Antikçağ felsefesinin Platon ve Aristoteles ile vardığı nokta; algılanan dünyanın (ontolojik yapısının) anlaşılması, görünmeyen ancak tasarlanabilen bir dünyanın (Platon'da idealar dünyasının, Aristoteles'te cevher'in varlığının) kabulünü şart koşturmaktadır. Bu kabul, monoteist bir din açısından bakıldığında, kavramsal değişime bağlı bir odak kaymasını da ister istemez beraberinde getirmiştir; çünkü artık "cevher" kavramı, Tanrı'nın varlığı ile eşleştirilen bir "hakikat" kavramıyla yer değiştirerek felsefenin gündemini belirlemiştir.

Aristoteles mantık sistemini kurarken farklı amaçlar taşıdığını; daha da ilginç, bu sistemin, onun kendisinin bile öngörmesi mümkün olmayan uygulama alanları olduğunu biliyoruz. Bu uygulamanın başında, monoteist bir din anlayışının (bu sadece İslamiyeti değil Hıristiyanlığı da kapsamaktadır) ihtiyaçlarını karşılaması gelmektedir.

Aristoteles mantığının, yani düşüncenin bir aleti olarak mantığın, 19.yy'a kadar sürmesi ve Newton fiziğinde artık sökmemesi, yani bir işe yaramaması tesadüf değildir. Çünkü kıyas, sadece Aristoteles'in ereksel kozmoloji anlayışına uyan ereksel bir evren tasavvuru için mükemmel ve biricik bir araçtır (organon'dur).

Yukarıdaki çıkış noktamıza geri dönersek, mantık, soyut düşünebilmenin gerekli koşuludur. İslam dünyası bu aracı geliştirmiş, bu sayede (Kur'an'ı daha iyi anlamak amacıyla) hem Arapçaya uygulamış hem de yeni bir ontolojinin (teolojinin) inşasında kullanmıştır.

Ne zamanki Newton ile birlikte doğayı anlamaya yönelik soru değişmiş, bu da evrene yeni bir ontolojik anlayış/kabul ile bakmayı gerektirmiştir. Bunun için yeni bir yöntemle dolayısıyla da yeni bir araca (organon) ihtiyaç duyulmuştur. Bu araç, kolayca tahmin edilebileceği gibi, modern mantıktır; ve modern mantık, Newtoncu evren anlayışının ontolojik yorumunun bence organonu konumundadır. Pozitivizm, görünen o ki ortaya çıkan

ihtiyaca cevap vermeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla felsefenin tarih boyunca değişmeyen yordamının yeni bir örneğidir. Bu sürecin ve dönüşümün siyasi yansıması ise cumhuriyettir. Bu sebeple cumhuriyet, yukarıda da işaret edildiği gibi, sadece siyasi bir yapının adı olmayıp yeni bir ontoloji öngören ve kendine özgü epistemolojik kabulleri olan kültürel bir yapılanmadır.

Toplum olaylarının hemen her yönden doğa olaylarından farklı yapıda olduğu bilinen bir gerçektir. Ne var ki günümüzde sosyal bilimlerdeki gelişme, ilkinin ikincinin yöntemini kendine uyarlayarak kullanmasına engel oluşturmadığını da göstermiştir.

Mantığın soyut düşünebilmenin dili olması, olgular arasında kurulan veya kurulmak istenilen tutarlı ilişkilere olanak vermesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü özellikle insanı ve toplumu ilgilendiren olgular söz konusu olduğunda konuşma dilini kullanırız; bu dil aracılığıyla olaylar arasında tutarlı ilişki kurabilmenin (yeterli olmasa da) gerekli ve zorunlu koşulu, mantık kurallarına uymaktır. Bu ilişki (gravitasyon kavramında da olduğu gibi) gözlenebilir değildir; ancak mantık kuralları aracılığıyla sağlanabilir. Belki şaşırtıcı gelebilir; ancak bu mantık şüphesiz ereksel bir ontoloji öngören Aristotelesçi mantık ile sınırlı olamaz. Modern mantık (bir araç/organon olarak) bize nedenleri erekselliğe bağlamadan sorgulamaya olanak veren bir yöntem sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle modern mantık, yeni bir organon olarak, olgular arasındaki ilişkileri (nasıl sorusuna cevap verebilecek şekilde) kurabilme olanağı sağlamaktadır.

Bilimsel bilgi, konusu olan (canlılar, fizik nesnelere, insan ve topluma ilişkin) olguların kendi aralarında (belirli koşullara uyan) bağlar kurabilmelerini sağlar. Bu bağ, olgular veya nesnelere arasında sebep-sonuç ilişkilerinden oluşan (nedensel) bir ağ oluşturur. Bu ağ, matematik bir dil kullanarak (Kopernik ile başlayıp Kepler ve Galileo ile devam ederek Newton'da son bulan şekliyle) yasalar aracılığıyla dile getirilmiştir. Sonuçta farklı olgular arasındaki (örneğin taşın düşmesiyle gezegenlerin dolanımı gibi) -algı konusu olmayan- ilişkileri (yasalar aracılığıyla ve mantıksal olarak) kavramak olanağı sağlanmıştır. Tarihsel süreç içinde bu açıklama kalıbı insan ve toplum bilimlerinde de kullanılmıştır.

Fiziksel olgular arasında matematik dil aracılığıyla kurulan ilişki bizim için yeterli değildir. Felsefe, bu ilişkinin genellenerek günlük sıradan olayların anlaşılmasının da ötesinde evrene bakışımıza yön verebilme,

içerik kazandırma özelliğinin ve ayrıcalığının adıdır. Böyle bir bakış için çeşitli (örneğin ontolojik, epistemolojik, dilsel özellikte) kabullere ihtiyaç vardır. Mantığın tam da bu sürecin kendisini ifade etmek ve onun tutarlılığını denetlemek aracı (organon) olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bilim öncelikle dilsel bir yapıdır ve olgular arası ilişkileri günlük konuşma dilinden ödünç alınan kavramlarla ifade eder. Konuşma dilinin olgular arasında kurduğu/kurabileceği sebep-sonuç ilişkisi kısıtlıdır. Bu dil sadece “yağmur yağarsa sokaklar ıslanır” şeklinde basit ve görsellik içeren ilişkilerin kurulmasına izin verebilir. Halbuki matematik, çok farklı ve birbiriyle ilişkisiz gibi duran (elmanın düşmesiyle gezegenlerin dolaşması gibi) olay, olgu veya nesnelere arasına (hem de yasalar) aracılığıyla ilişki kurulmasına olanak verir. Bu ilişkinin konuşma dilinin dayandığı mantık ile uyumlu olmasını kültürel, zihinsel, dilsel alışkanlıklarımız gereği umarız; fakat kuantum fiziğinde olduğu gibi bir uyum her zaman gerçekleşmez.

“Terim” olarak bilinen dilsel unsurların (kavramlar, nesne adları, özel isimlerin) nesnelere veya olgulara işaret etme özelliği, iletişim dışında, bir varlık kazandırma işlevini de yerine getirirler. Bu görev, kelimelerin/kavramların/terimlerin sahip oldukları anlam aracılığıyla sağlanır. Örneğin “kalem” denildiğinde yazmaya yarayan cansız bir nesne düşünülür; yani o kavramın anlamı, işaret ettiği nesnenin özelliklerini (buna varlık özellikleri de dahildir) bu yolla belirler. Konuşma dilinde kavramlar arasındaki ilişkiler önermeler aracılığıyla kurulur. Önermeler aynı zamanda çıkarım işlemlerini gerçekleştirme araçlarıdır; bunun için eklemlere ihtiyaç duyulur. Yukarıdaki örnekle, “yağmur yağarsa sokaklar ıslanır” şeklinde iki olgu arasında kurulan sebep-sonuç ilişkisi, “ise” eklemi aracılığıyla sağlanmıştır. “Ve”, “veya”, “ancak ve ancak” gibi eklemler önermeler arasında çok daha karmaşık ilişkilerin dile getirilmesine olanak verirler. Mantık kuralları sayesinde bu ilişkiler arasında özellikle çıkarım da dahil olmak üzere çeşitli işlemler yapmak ve onları denetlemek mümkün olmaktadır. Eğer bir akıl etmek sözkonusu ise, bu eylem, konuşma dilinin kavramlarının bilimsel verilerle ilişkilendirilmesi sayesinde sağlanabilir; bu da mantığın (modern mantığın) bir alet (organon) olarak kullanılmasını gerektirir.

Bilimler, nicel bir dil kullanır. Bu sayede konuşma dilinde kavramlarla işaret edilen nesnelere nitel özellikleri nicel (ve dolayısıyla da nesnel) bir anlatımın konusu haline gelir. “Ağırlık” nitel özellikleri bakımından

kişilere göre değişebilir; fakat nicel bir dil kullanıldığında (örneğin 5 kg denildiğinde) artık öznellik ortadan kalkar. “Zeka testi”, “milli gelir” gibi kavramlar insan ve toplum bilimlerinin nicel ve dolayısıyla nesnel dilini oluşturmaktadır. Bu sayede bilimsel yasalar aracılığıyla olgular arasında denetlenebilir (yani nesnel) ilişkiler kurabilmektedir. Burada, çok önemli fakat dikkatlerden kaçmış olan husus, bu ilişkilerin “nasıl” ve “niçin” sorularına cevap olma özelliği taşımalarıdır. Her iki soru da nedensellik öngörür ve verilen cevaplar mantıksal olarak da tutarlıdır; fakat sorular, farklı ontolojik ve epistemolojik kabuller öngörürler. Kısaca ve kabaca ifade etmek istersek, yukarıda da işaret edildiği gibi “niçin” sorusu ereksel bir ontoloji öngörürken, “nasıl” sorusu evreni rasyonel ve mekanist bir yapı olarak anlaşılabilmesine olanak verir. Dolayısıyla da bu “nasıl” sorusunun cevabı, ölçülebilir, deney ve gözlemi kullanan, nesnel ve denetlenebilir olmak durumundadır. Bu sorunun diğer önemli tarafı, rasyonel ve mekanist işleyişin bize birbirinden bağımsız gibi duran olgular ve nesnel arasında yasalar aracılığıyla (öznel olmayan) sebep-sonuç ilişkisi kurma olanağı sağlamasıdır. Olaylar, olgular ve nesnel arasında kurulan sebep-sonuç ilişkileri bu sayede mantıksal bir özellik de taşırlar.

Nicel değerler ve yasalar aracılığıyla kurulan ilişkiler aynı zamanda günlük konuşma dilinin kavramlarını kullanırlar: kütle, ağırlık, ışık hızı, enerji, hareket gibi kavramların içerikleri sadece nicel değerlerin değil nitel özelliklerin de taşıyıcısıdır. Ne var ki kullanılan bu gibi kavramlar arasında yasalar aracılığıyla kurulan ilişki, örneğin gezegenlerin hareketi ve bir taşın düşmesi olgularını bir bütün olarak kavramak, konuşma dilinin öngördüğü nitel (ve dolayısıyla öznel) özelliklerden dolayı mümkün olmaz; kaldı ki “niçin” sorusu böyle bir ilişki de öngörmez. Kavramlar arasındaki ilişkiler, “nasıl” sorusuna cevap olarak, nicel bir dille hem de mantık kurallarını kullanarak kurulmaktadır. Ne var ki tek bir mantık bu ilişkiyi anlamamıza her zaman olanak vermemektedir. Nitekim ışığın hem dalga hem de parçacık özelliği taşıması Aristoteles mantığının temel ilkelerinden olan özdeşliğin bir kenara bırakılmasını gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle bilimsel yasaların konusu olgular aynı zamanda günlük konuşma dilinin kavramlarının da nesnesi durumundadır. Fakat kavramlar arasında bilimsel yasalar aracılığıyla kurulan bağlar ile tek bir mantıksal yapı her zaman uyum içinde olamamaktadır. Fizik dünyaya ilişkin günlük bilgilerimizin geleneksel mantık kurallarıyla uyuşmaması, insan ve toplum olay ve

olgularına ilişkin bilgilerimizin de yeni bir mantıkla ele alınması anlamına gelmektedir. Bu durum, insan ve toplum algımızın yanı sıra geleneksel teoloji anlayışının da gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Pozitivizmin bu noktada temel referans noktası olması şaşırtıcı olmayacaktır. İnsan, toplum ve fizik dünyayı kavrayışımızda kullandığımız Aristoteles mantığı ve olgular arasındaki ilişkileri kurmak için kullanılan kıyas teorisini terk etme zorunluluğu bizi artık yeni bir teoloji anlayışına götürmeyi de kaçınılmaz hale getirmektedir. Görünen o ki insan düşüncesinin bütüncül (holistic) bakış alışkanlığı beraberinde totaliter, organistik, genellemeci, kaderci, her şeyin her şeyle ilişkilendirildiği (integrative), döngüsel ve kapalı (orbiculated) bir sisteme yönelmesine sebep olmaktadır. Fakat şimdi olayları anlamak için artık elimizde farklı yasaların geçerli olduğu birden çok güçlü sistem vardır; sistemler arasında etkileşim ve kontrollü bir geçiş olsa da doğa, insan ve toplum olaylarını kendi yasaları içinde anlamak ve açıklamak yol ve yöntemi kullanılmaktadır. Olayları analiz ederek, yani nesnel bir dil ile aralarında sebep-sonuç ilişkisi kurarak önce onları anlamamanın ve sonra sorunlara çözüm getirme yönteminin toplumsal olaylar için kullanılabilmesinin gerekli koşulu cumhuriyettir; çünkü o, bu olanakları sağlayan zemin konumundadır. Bu sonuç ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir; fakat Newton'un gözle görülmeyen, ancak akılla kavranılan bağın benzerinin insan ve toplum bilimlerine uygulanması (yani sosyolojinin, psikolojinin, iktisatın vb disiplinlerin kurulması) çok sonra gerçekleşmiştir. Bu süreci dikkate almadan Fransız Sosyoloji Okulu Pozitivizmi ile Viyana Çevresi Pozitivizminin bilinen katkılarıyla ortaya çıkan siyasi değişimleri anlamak ve aralarındaki farkların ayırdına varabilmek de mümkün görülmemektedir.

Cumhuriyet sisteminin genel özelliklerinden birisi kuvvetler ayrılığıdır. Bu, kendi içinde kendi kurallarına göre işleyen birimlerin oluşturduğu bir yapı demektir. Öte yandan bu sistemin içindeki birimler arasındaki ilişkiler de çok yönlü ve farklı özelliklere sahip olabilirler. Dolayısıyla toplumlar başta sosyoloji, ekonomi, tarih, sosyal psikoloji, antropoloji gibi bilimelerin konusu durumundadır. Felsefenin geleneksel özelliği gereği bu verilerin bütüncül değerlendirmesine yönelmesi elbette şaşırtıcı olmayacaktır. Bu bütüncüllük, toplum ile devletin yapı ve işleyişi arasındaki ilişkileri öncelikle kapsayacaktır.

Bütüncül bir değerlendirme yapabilmek için devletin kurumlarının -ama kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde bağımsız (otonom) olarak

işleyen kurumların- varlığı gereklidir. Çünkü kurumlar ve toplumun farklı disiplinlerin inceleme konusu olabilmelerinin ön koşulu, onların bağımsız (otonom) bir varlık olarak sistem içinde mevcut olmalarıdır. Nitekim cumhuriyet sisteminin öngördüğü yapı ve işleyişin özelliklerini anlamanın, denetlemenin ve sorunlara çözüm getirebilmenin ön koşulu, kurumların (kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde) varlık kazanmış olmaları gerekir. Bunun da sebebi, belirli kurallar (özellikle mantık) kuralları) çerçevesinde ve nesnel/nicel değerler aracılığıyla (-”nasıl” olduğunu-) açıklamaya olanak verebilecek bir yapının ancak bu sayede mevcut olabilmesidir. Bilimsel olmanın koşulu, yukarıda da işaret edildiği gibi, inceleme konusu nesnenin (mesela bir taşın düşmesi olgusunun) nicel değerler açısından (mesela hızı ve kütesinin) ifade edilebilmesidir. Elbette sosyal olaylar bir taşın düşmesi gibi nesnel değerlerle ifade edilemeyebilir; fakat bu durum, kurumların varlığının nesnellik özelliği taşımalarına, onların bu açıdan varlık kazanmış olmalarına engel değildir. Ancak bu sayede sorunların tanımı ve çözümü mümkün olur.

Tam da bu noktada, sorunların tanımında ve onların çözümünde kullanılacak yöntemlerin temelde cumhuriyet kültürünün bir kazanımı olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Bu kültür, kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde kurumların varlık kazanmalarını öngörmektedir. Diğer bir ifadeyle cumhuriyet sadece siyasi bir tanımlama değildir; kendine özgü bir zihniyeti ve dolayısıyla bir kültürü temsil eder. Bu kültür; sorunlara “nasıllar” üzerinden cevap aramaya, böylece sorunların nesnel olarak tanımlanabilen kurumlar ve aralarındaki ilişkiler üzerinden anlamaya ve onlara bu yolla çözüm aramaya yönelik felsefi bir bakışı da talep eder. Bu cumhuriyet kültürüne özgüdür, ona aittir, onunla birlikte varlık kazanan bir özelliktir.

Onun bu özelliğini, yukarıda da değinilen “gravitasyon” kavramıyla ilişkilendirerek anlamaya çalışabiliriz. “Gravitasyon” kavramı bir soyutlamadır; çünkü farklı nesnelere arasında bir ilişki kurabilmemize olanak vermekte olup algılanabilir belli bir nesneye işaret etmemektedir. Buna karşılık, algılanabilir olgular arasında bir sebep-sonuç ilişkisi/ ilişkileri kurulması bu sayede mümkün olmaktadır. Kurulan bu tür bir sebep-sonuç ilişkisinin özelliği, “nasıl” sorusuna cevap verebilmesidir. Bu sayede olgular arasındaki ilişkilerin ve dolayısıyla nesnelere hareketinin

yasalar tarafından ‘nasıl’ belirlediğini anlama olanağı elde edilebilmektedir. Zamanla diğer bilimlere de örnek olacak Newton sisteminin bu özellikleri, onun Aristoteles mantığının uygulama alanı olmaktan çıkması anlamına gelmektedir. Çünkü Aristoteles “niçin” sorusuna cevap aramıştır. Esasen onun kıyas teorisi, farklı olgular arasında (ve, veya, o halde, ancak ve ancak gibi) çeşitli önerme eklemeleri aracılığıyla ifade edebildiğimiz ilişkileri temsil etme yeteneğine de sahip değildir. Bu özelliğe sahip formel bir sistem için 19 yy’da kurulmaya başlayan ve “modern mantık”, “sembolik mantık”, “önergeler mantığı” adıyla bilinen aracın (organonun) kurulmasını beklemek gerekmektedir. Bu sistem, olgular arasında (doğa yasaları aracılığıyla kurulan) nesnel ve tutarlı bağıntıların “nasıl” olduğunun anlaşılmasına olanak vermektedir. Cumhuriyet bir sistem olarak böyle bir bakışın siyasi alandaki yansımasıdır; çünkü bu kavram aracılığıyla sosyal yapıyı, kurucu unsurları olan kurumlar arasında “nasıllar” üzerinden okunabilecek ilişkiler aracılığıyla kavramak mümkündür. Bu ilişkilerin akıl ile kavranılabilir olması, onun teolojik yorumlara kapalı olması anlamına gelmemektedir. “Niçin” sorusu ile “nasıl” sorusu birlikte bizim (dile bağlı) kavrayış sistemimizin iki temel ögesidir. Eğer günümüzün sosyal ve kültürel özellikleri “nasıl” sorusu çerçevesinde anlaşılacak istenilirse, öncelikle Aristotelesçi (kapalı evren tasavvuru üzerine kurulmuş olan, teolojik ve felsefi) evren anlayışının dışına çıkmak gerekir. Bu sürecin oluşturulmasında nesnel bir dile, dolayısıyla da modern mantığa gerek vardır.

Mantık soyut düşünebilme aracıdır; günümüz mantık sistemlerini, farklı düşünce sistemleri olarak yorumlamak mümkündür. Karşılaşılan bir sorunun niçin olduğunu, başımıza niçin kötü bir olayın geldiğini sormak, örneğin “niçin deprem oluyor?” sorusu son derece anlamlı olup insanı veya toplumları inanç temelli arayışlara iter. Buna karşılık bir olayın nasıl meydana geldiğini sorgulamak, (örneğin deprem) olayın(nın) gerçekleşmesinin sebep-sonuç ilişkisini gözlemsel verilerle, rasyonel çerçevede anlamak ve doğrulanabilir çözümler üretme de yaşamsal öneme sahiptir. Bu talebin kendisi mantıksal bir olanağın sağlayabileceği soyut düşünebilme becerisini gerektirir. Bu noktada inancı ve akıl yürütmeyi temsil eden “niçin” ve “nasıl” soruları birbirlerini dışta bırakmamaktadır. Örneğin, bir eve hırsız girdiğinde “niçin girmiş olabilir?” sorusu bir niyet okuma içerirken “nasıl girdi?” sorusu gözlemi ve akıl yürütmeyi gerektirmektedir. Şüphesiz bu iki soru birlikte anlamlıdır.

Düşünce tarihini (özellikle de felsefe tarihini) birtakım kavramlar aracılığıyla basite indirgeyerek ereksel bir bakışla anlamaya çalışmak, geleneksel ve kolaycı bir çözümdür. Olaylar dizgesini yönlendiren ilkelerin neler olduğunu ve bu ilkelerin kullanılış yöntem ve etkilerini sorgulamak hiç de kolay değildir. Nitekim Kant'ı felsefede -Newton sisteminin getirdiği devrimsel bakış açısı olmadan- yeni bir dönemin başlatıcısı olarak görmek ve göstermek çok yanıltıcı olacaktır. Hatta düşünce tarihinin bu evresini Kant ile sınırlayarak çok sonra ortaya çıkmış olsa da modern mantıkla arasındaki bağıntıyı dikkate almamak da yine bu sürecin eksik olarak yorumlanması anlamına gelecektir. Viyana Çevresi (bilinçli olmayabilir ama) aslında bu ilişkiyi kullanmıştır. Başlangıçta “Viyana Çevresi” olarak bilinen “pozitivist felsefe”, “analitik felsefe”, “mantıkçı empirizm” gibi adlarla da anılan çalışmalarla Newton sisteminin tetiklediği sonuçlar arasında sıkı ve göz ardı edilmemesi gereken bir ilişki vardır. Ne yazık ki bu ilişki göz ardı edilmekte, Kant'ın kullandığı kavramların arkeolojisi yapılarak Antikçağa gidilmekte ve onun felsefesi bu yolla yorumlanmaktadır. Böyle bir yaklaşım elbette gereklidir; fakat yeterli değildir. Bu sebeple de Kant'tan Çevre düşüncesine giden ve düşünce tarihinin en devrimsel dönemlerinden birisinde mantığın bir organon olarak kültür yapıcı rolü dikkatlerden kaçmaktadır.

Çevre düşüncesinin (Viyana Çevresi Pozitivizminin) doğuşunda en önemli kavramsal arayış, bu düşünürlerin adeta düşmanlık düzeyinde savundukları metafizik karşıtlığı ile tam bir uyum içindedir. Fakat biraz yakından bakılınca bu karşıtlığın Aristotelesçi felsefe ve onun öngördüğü metafiziği hedef aldığı görülür. Aslında bu da sebepsiz değildir; çünkü Newton sisteminin yanı sıra Kuantum fiziği ve Rölativist fizik de bu dönemin felsefi bakışına yön vermiştir. Bu fizikler elbette Aristoteles fizik anlayışını ve bu anlayışın üzerine kurulu metafiziği gereksiz kılmışlardır. Bunun sonucunda, deyim yerindeyse, bir metafizik düşmanlığı oluşmuştur. Bu düşmanlığın (bence) asıl hedefi, Aristotelesçi fizik üzerine kurulmuş olan metafiziktir. Ne var ki bu metafizik düşmanlığı onları yeni bir metafizik söyleme yönelmelerini engelleyememiştir; bu da yeni fiziğin öngörmüş olduğu metafiziktir. Bu hikâyenin başlangıcında, felsefeyi doğrulanması mümkün önermelerden kurulu bir şekilde inşa etmek isteği yatmaktadır. İşte bu süreçte, ne kadar karşı çıkmış olsalar da Newton-Kant çizgisi (daha doğrusu Kant'ın Newton yorumu) sürdürülmüştür. Bu da Kant'ın, “niçin”

sorusu yerine Newton'un etkisiyle "nasıl" sorusuna yönelmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Felsefenin önermelerini bilim önermeleri gibi gözlem ve deneyle ilişkilendirmenin mümkün olmadığını Çevre düşünürleri de farkındaydılar. Bu güçlüğün aşılmasında o dönemde doğum aşamasını geçerek gelişme evresine ulaşmış olan (modern) mantık -bir organon olarak- kullanılmıştır. Sadece konuşma dilinin değil bilim dilinin de yapı ve işleyişini anlama dışında felsefe dilinin (yeniden) inşasında da bu araç (mantık) kullanılmak istenilmiştir. Bu sayede de, doğrulama işleminin "nasıl" sorusunun akla (hatta bir yönüyle dolaylı da olsa gözlem ve deneye) uygun cevaplar verme özelliğini, sadece bilimde değil, felsefede de kullanmak mümkün hale gelmiştir; çünkü bu mantık, p, q, r,... gibi önermeler arasında kurulacak ilişkiyi sadece gözlemsel veriler açısından değil aynı zamanda mantıksal açıdan da ifade edebilme ve ayrıca denetleme yeteneği taşımaktadır. Böylece kavramların bilimsel bir sisteme bağlı olarak oluşturulan içeriklerinin ve dilsel kurgunun (yani "nasıl"lara cevap arayan nedensel ilişkilerin) bir model olarak konuşma diline yansıtılmasıyla birlikte pozitivist felsefe anlayışının doğuşunda (yani konuşma dilinin bir anlamda yeniden inşasında) mantığın bir araç (organon) olarak kullanılması olanağı da elde edilmiş olmaktadır. Bu süreç içinde Kant'ın, Newton çizgisinden hareketle felsefeyi yeniden inşa etmesinin getirdiği etki görmemezlikten gelinemez. Bunu, Kant'ın "Niçin ahlaklı olmalıyız?" sorusu yerine "Nasıl ahlaklı olmalıyız?" sorusuna cevap aramasında ve bir ereksellik yerine "ödevini yaparak" şeklinde tam bir nesnellik içeren cevabında da görebiliriz.

Newton ile birlikte "nasıl" sorusuna verilen cevaplar yeni bir çağın paradigmasını biçimlemiştir. Bu paradigma çerçevesinde gerçekleşen ikinci devrim, bu cevabın mantıksal analiz olarak verilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu analizin arkasında yeni bir ontoloji yatmaktadır. Bu ontoloji,"niçin"ler üzerine kurulu Aristoteles felsefesinin ereksel bir evren anlayışının/ sisteminin karşısındaydı; fakat artık soru değişti ve yeni bir paradigma inşa edildi. Aristoteles mantığı bu yeni paradigmanın inşasında yeterli olamazdı; "nasıl" sorusunun öngördüğü yasalara bağlı olarak işleyen ve gözlemsel olarak da doğrulanabilen determinist yapıda bir evren paradigmasının kurulabilmesi için yeni bir araca (organon) gerek vardı! İşte bu araç, sembolik mantık gibi (veya "matematiksel mantık", "modern mantık" gibi adlarla da

anılan) yeni bir dil olabilirdi. Bu dil, yeni paradigmanın kurucu unsurları olan (eski birçok) kavramın yeniden belirlenen içeriklerinin aralarındaki ilişkileri düzenleyen tutarlı bir sistemin kurulmasına da olanak verdi. “Pozitivizm”, bu sistemin felsefi adı olarak bilinmektedir. Bunun konumuz açısından önemli olan tarafı, mantığın (çeşitli bilimlerden teolojiye uzanan alanlarda oyun kurucu) yeni bir rol üstlenmesi olmuştur. Görünen o ki bu rol, mantığın kültür kurucu özelliği sayesinde gerçekleşmiştir.

Mantığın bu özelliğinin -düşünce tarihinin anlaşılmasında- dikkate alındığı söylenemez. Bunun sonucunda, pozitivist bakışın cumhuriyet olgusunun temelini oluşturmadaki yeri gözden kaçmış ve ikisi arasındaki derin ilişkiye bağlı olarak gerek Avrupa’da gerek Türkiye’de gerçekleşen değişimler sanırım bu yüzden anlaşılammıştır.

Cumhuriyet’in Pozitivizm ve Mantık Açısından Yorumu

“Mantık” denilince Batı dillerindeki karşılığı olarak “logic” kelimesi düşünülür; daha doğru bir ifadeyle “mantık” kelimesinin anlamı “logic” kavramının anlamıyla eşleştirilir. Bu eşleştirmede “mantık” kavramı çerçevesinde yapılan çalışmaların aynı zamanda bir alet (organon) olarak ayrı ve yeni bir görev üstlendiği, son derece önemli işlevinin olduğu da pek dikkate alınmaz. Öyle görünüyor ki pozitivist felsefe ve cumhuriyet olgusu arasındaki ilişki, mantığın bir alet olarak kullanılmasının güzel bir örneğidir. Mantıkçı, mantık çalışması yapan kişidir; fakat mantığın bir alet olarak kullanılabilme özelliğini de ayrıca dikkate almak gerekir.

Bir alet olarak mantığa bireyler kadar toplumların da ihtiyacı vardır. Bireyler mantığı, Sofistlerin yaptığı gibi karşısındakini ikna etmek amacıyla kullanabilirler veya mantık, Aristoteles’te örneğini gördüğümüz şekilde felsefenin bir aleti de (organon) olabilir. Fakat beni burada özellikle ilgilendiren nokta, mantığın, bir kültürün yapıcı ve kurucu unsuru olarak kullanılmasıdır. Bunun en gelişmiş örneği İslam dünyasında karşımıza çıkan şekildir. 6.yy’dan itibaren mantık, tarihi süreci içinde ilk defa teolojik içerikli bir kültürün kurucu ve inşa edici unsuru olarak çok önemli bir görev üstlenmiştir. Newton-Kant çizgisi ise yepyeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Bu çizgi çizgi Viyana Çevresi pozitivism ile birlikte yeni ve özgün bir konuma taşınmıştır. Çünkü artık “niçin” sorusu yerini “nasıl” sorusuna bırakmıştır. Bu yer değiştirme sıradan bir işlemin adı değildir;

çünkü bu iki soru, birbirinden çok farklı iki ayrı ontoloji öngörmekte, yeni bir çağın başlamasına temel teşkil etmektedir. Bu iki farklı, hatta birbirine karşıt özellikler içeren soruların aykırılığı hem öngördükleri ontolojik kabuller hem de kullandıkları yöntemin sonucudur. “Niçin” sorusunun ereksel “nasıl” sorusunun mekanist ve determinist özellikte kabuller üzerine kurulması, cevapta kullanılan yöntemin de farklı olması anlamına gelmektedir. İlk soru bir niyet arama eylemini ve dolayısıyla öznelliği ikinci soru ise mekanist ve determinist, akla ve gözleme dayanan, nesnel cevapları talep etmektedir. Aralarındaki tüm bu aykırılığa karşın, iki soru birlikte insanın -duygu ve inanç ile rasyonellik içeren- bütünlüğünü sağlamaktadır. Bu bütünlük ortaçağdan kopuşu ve yeni bir çağın başlangıcını ifade etmektedir. Bu süreci, yeni ve devrimsel bir dönüşüm sürecini, iki çağ arasından bir karşıtlık üzerinden tanımlamak bence doğru değildir; çünkü gerek düşünce gerek yargılama eylemlerimiz aslında bu iki dönemi birlikte düşünülmesini gerektirmektedir. Sorun, hangi soruyu ne zaman ve nerede sorulacağını/kullanılacağını bilememekle ilgilidir. Tarihsel/kültürel koşullar, toplumun ve bireylerin bu sırayı ve öncelikleri tayin edebilmelerini, fakat daha kötüsü birinin yerine diğerinin kullanılmasını büyük ölçüde alışkanlıklar doğrultusunda belirlemeleridir.

“Nasıl” ve “niçin” sorularının tercih edilmesindeki öncelik sırasını cumhuriyet ve monarşik yapıyla ilgi içinde yorumlayabiliriz. Monarşide sorunların çözümü tek bir kişi veya belirli bir zümreden beklenirken, cumhuriyet rejiminde kurumlar sorunların çözümünün nasıl olması gerektiğine ortak ilkeler ve yasalar çerçevesinde rasyonel olarak karar verme yükümlülüğü taşırlar. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti’nin kendine özgü çok ilginç bir özelliği dikkati çekmektedir: 1937 Anayasasına girmiş olan altı ilkeyi (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik) bize özgü bir cumhuriyet anlayışının ifadesi, toplumsal sorunların çözümünde kullanılacak yol gösterici kavramlar ve ortak aklın bir ürünü olarak yorumlamak mümkündür. “Cumhuriyet” kavramı bugün sağdan sola kadar çok farklı siyasi görüşlerin benimsediği ve kendine göre yorumladığı bir kavramdır. Söz konusu ilkeler; bize özgü ve özgün bir cumhuriyet anlayışını ifade etmenin de ötesinde, bu anlayışın -nesnel/ pozitivist bakış çerçevesinde- bize has bir uygulama olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu uygulama aynı zamanda modern mantığın bir araç (organon) olarak kullanılmasına da güzel bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü

söz konusu ilkeleri, “cumhuriyet” olgusunun “nasıl” olması ve bu olgudan ne anlaşılması gerektiğini nesnel olarak tanımlamak amacıyla kullanmak mümkündür. Böylece sorunların akla uygun, sistematik, bilimsel, çözüm odaklı olabilmesine de zemin hazırlanmış olmaktadır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi Aristotelesçi mantık ve modern mantık, kültür yapıcı özelliklerinin bir sonucu, kendilerine özgü ontolojik kabulleri tutarlı bir felsefi sistem haline getirme aracı (organonu) durumundadır. İkincisinin kullanım alanı, Newton fiziğinin öngördüğü ontolojik yapının kabulleriyle de uyum içindedir. Diğer bir ifadeyle Newton’un çekim yasası temeli üzerine kurduğu sistemin felsefi yorumunda karşımıza çıkan (ontolojik) dokuyu, mantığı araçsallaştırarak fark edebiliyoruz. Burada ilgi çekmemiş ama aslında son derece önemli olan nokta, bu ontolojik dokunun yorumunun mantık aracılığıyla yapılabilmesidir. Matematiğin doğaya uygunluğu, başta Einstein olmak üzere birçok düşünürün ilgisini çekmiştir. Aslında matematik, bir dil olarak, doğa ile iletişim kurma -ona soru sorma ve aynı dilden cevap alma- aracıdır. Mantık ise doğaya ontolojik bir içerik kazandırma aracıdır, o bu amaca hizmet eden bir organondur. Bu sayede doğayı (daha doğrusu bilimlerin öznesi olguları) “akla uygun” olarak (ama farklı sistemler aracılığıyla) yorumlayabilmekteyiz. Mantık doğanın ontolojik yapısını resmetmez; (çeşitli mantıklar) ona ontolojik özellik(ler) tanımlar (ve böylece) onun anlaşılabilir hâle gelmesine olanak sağlar. Mantığın bu özelliğini matematik ile değil de geometri ile ilişkilendirebiliriz. Mantık sayesinde doğa hakkındaki bilgilerimizi tutarlı halde ortaya koyabiliriz ve mantık, tutarlı olabilmenin formel koşullarını sağlamanın yanı sıra, ontolojik ön kabuller de biçimler. Bu onun kültür yapıcı özelliğinin çıkış noktası durumundadır. Puslu mantık (fuzzy logic), temporal mantık, modal mantık, tutarlılık-ötesi mantık (paraconsistent logic), çok-değerli mantık, vd.leri bize fizik dünyaya farklı gereksinimlerimiz çerçevesinde bakabilmeye, farklı ve tutarlı yorumlar yapabilmeye olanak vermektedir. Bu mantık sistemlerinin sadece fizik dünyanın değil, insanın ve toplumun da farklı ontolojik ve epistemolojik açıdan yorumlanmasına olanak sağlayacağı açıktır. Aristoteles mantığının İslam coğrafyasında bir organon (yani teolojinin ve onun felsefesinin bir organonu) olarak ilk kullanımından sonra Viyana Çevresi pozitivizmi de bize yeni bir ontolojik yoruma olanak sağlayan bir kapı açmıştır. Modern mantığın (veya sembolik mantık, matematiksel mantık vb. adlar altında bu disiplinin) bir organon olarak felsefeye ve toplumun kültürel yaşamına

yeni bir boyut kazandırması özgün bir biçimde önce İslam dünyasında gerçekleşmiştir.

İster bilim, ister mitoloji, ister teoloji veya isterse günlük yaşamdan söz ediyor olalım, olup bitenleri anlama ve açıklama yöntemimiz hep bir sebep-sonuç ilişkisinin kurulumudur. Bu bağ, konuya göre mitolojik, teolojik veya edebi bir dil (yani bu dillerin kavramları) aracılığıyla bilimde ise gözlem, deney ve belirli ilkeleri/yasalar kullanarak oluşturulur. Bilimsel bir sistemde özellikle “nasıl”, diğer alanlarda “niçin” sorusu bu süreçlere felsefi bir zemin sağlamaktadır. Araçsallaştırılan mantık sistemleri hem “niçin” hem nasıl” sorusuna verilecek cevapların tutarlı olmasına olanak sağlamaktadır. Bu olanak aynı zamanda felsefenin bilim örneğine göre inşa edilmesine de zemin hazırlamıştır. Böylece mantık, felsefeyi de bilim örneğine göre işleyen, yani felsefenin “nasıl”lara cevap veren bir etkinlik olarak inşa edilmesine (bir organon olarak) olanak sağlamıştır. Dolayısıyla da Çevre düşünürlerinin “bilim dışında felsefede de doğrulanabilir (hesabı verilebilir) önermeleri kullanılabilir” hayali gerçekleşmiştir. Çevre düşünürleri sayesinde bilim-felsefe-mantık ilişkisi (pozitivist bir bakış çerçevesinde) doğa bilimleri dışında insan ve toplum olaylarına uygulanabilme olanağına kavuşturulmuştur.

Gözlenen bir B olayının meydana gelmesini, önceki bir A olayına bağlayarak, yani aralarında “A ise B”dir şeklinde sebep-sonuç ilişkisi kurarak anlamaya ve açıklamaya çalışırız. Bu bakış bir nedensellik bağı öngörür; bu nedensellik bağı, “niçin B olayı meydana gelmiştir?” veya “nasıl B olayı meydana gelmiştir?” soruları üzerinden cevaplandırılır. “Niçin” sorusu, yukarıda da işaret edildiği gibi Aristotelesçi bakış çerçevesinde bir ereksellik öngörür; yani A, B’yi meydana getirmeye bir erek olarak zaten sahiptir. Halbuki “nasıl” sorusu, sebep-sonuç ilişkisinin bir yasa, kural veya bir ilkeye bağlı olarak gerçekleşmesini öngörür. Çevre düşünürleri tarafından bilimin işleyişinin felsefeyle ilişkilendirilmesi, felsefe-mantık-dil ilişkisi bağlamında, am “nasıl” sorusu üzürenden gerçekleştirilmiştir. Böylece bilim örneğine uygun bir felsefe -bir anlamda bilimsel felsefe-yapma olanağı da elde edilmiştir.

Burada beni özellikle ilgilendiren nokta, bu sürecin bilinen (ama büyük ölçüde yanlış anlaşılan pozitivist) felsefenin gündeminin (yanlış) yorumlanmasının da ötesine geçmesidir: çünkü pozitivizm, siyasi yapı kadar

kültürün kendisini de çok yakından ilgilendirmektedir. Bu kültür, olaylara kendine özgü bir bakışı, onları anlama, açıklama ve çözüm yöntemini, yani zihinsel bir tavır alış tarzını temsil etmektedir. Bu kendine özgü zihinsel tavır alış/zihniyet, beraberinde kendine özgü bir mantığın organon olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla kültür; bir davranış tarzından olaylara bakışa, onların yorumlanışına, hatta çözüm üretilmesine kadar uzanan bir alanda kendine özgü bir rengi karakterize etmektedir. Bu rengi karakterize eden özellik ise, sebep-sonuç ilişkisinin yorumlanış biçimidir. Diğer bir ifadeyle, karşılaşılan sorunlara çözüm ararken, hatta onları algılamak için “niçin böyle oldu?” sorusu yerine “Nasıl böyle oldu?” sorusuna yönelmesi, kültürel tercihin/rengin bir özelliğidir. Bir kültürün sorunlara sadece “Niçin”ler üzerinden cevap araması ise kaçınılmaz olarak kaderciliği beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla cumhuriyet olgusu sadece siyasi bir yapı değildir; o, toplumdaki bireylerden akıl etmeyi, akla uygun sorgulamayı ve dolayısıyla da bunları bir sorumluluk olarak üstlenilmesini talep eden bir kültürdür.

Zihniyet, zihinsel tavır alış kültürel renk veya pozitivizm gibi kavramlar aracılığıyla “cumhuriyet” olgusunun içeriğine yönelik bakışımıza yön veririz. Ne var ki bu gibi farkları dikkate alarak, ama onların ötesine geçerek, bize özgü cumhuriyet olgusunu özellikle sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlardan oluşan bir bütünlük içinde düşünmek zorundayız. Bunun temel koşulu, sorunları kurumlar üzerinden ele almak ve kurumları “nasıl” sorusuna rasyonel çözümler üretebilen siyasi ve kültürel bir yapı olarak inşa etmekle sağlanabilir. Çünkü cumhuriyet bir ortak akıl demektir. Onun kurumları birbirlerinden bağımsızdır ama uyum içinde sorunlara mantıklı çözüm arama, geleceği öngörebilme ve önlem alabilme yeteneği ve sorumluluğuna sahiptir. Bunun için sorunlar karşısında sadece “Bu niçin oldu?” yerine “Bu nasıl böyle oldu?” sorusunu sormak ve bu soruya -akla uygun- çözüm aramak gereklidir. Bunun için de sorunları nesnel olarak tanımlayan kurumların özerk bir şekilde inşa edilmiş olması kaçınılmazdır.

Mantığın özelliklerinden birisi soyut düşünebilme becerisi kazandırmasıdır. Bu özelliğine bağlı olarak o, zihinsel bir tavır alış, zihinsel bir alışkanlığı temsil eder. Bu tutum aynı zamanda bireyi toplumun bir parçası olarak görmeyi, dolayısıyla da çözümün parçası olmasını gerektirmektedir. Bu aynı zamanda kişilerin (teb’a olarak değil) eşit

koşullarda ve liyakat esasına göre varlık kazanması anlamına gelir. Bunun ön koşulu, bireylerin öncelikle toplumsal ödev ve sorumluluk duygusunu kazanmalarıdır. “Cumhuriyet” kavramının çok farklı anlamlara sahip olacak şekilde uygulandığı bilinmektedir; Türkiye Cumhuriyeti’nin özelliği ve ayrıcalığı, yukarıda da işaret edildiği gibi, altı çok özel ilkenin belirlediği, yön verdiği, temellendirdiği bir ayrıcalığa sahip olmasıdır. Bu altı ilke, niçinlerden birlikte nasıllara da cevap verebilme özelliğine sahiptir.

“Akıl etmez misiniz?” sorusuna doğru cevap verebilmek için önce nasıl akıl edileceğini bilmek kaçınılmazdır; hatta kesinlikle gereklidir. Eğer bu bir sorun olarak görülmezse (hep yapıldığı gibi) aynı soruyu anlamsızca tekrarlamak kaçınılmaz olur. Aradan asırlar geçmesine rağmen “Gazali mi haklıydı ibn Rüş t mü haklıydı?” gibi bir soru entelektüel yaşamın değişmez zihinsel tatmin aracı olmaktan öteye geçememiş midir? Bu tür bir tartışmanın teolojik boyutunun yaslandığı tek düzelilik, giderek fanatizmle kol kola girme eğiliminden, bir şeyler söylemek isteyip söyleyememenin getireceği öfke sağnağına tutulmaktan öte bir işe yaramayacak, entelektüel yaşamı da “akıl etmemenin/edememenin” uçsuz bucaksız sığılığında yok olmaya mahkum edecektir. Kısaca felsefenin çağdaş sorunlara yönelebileme özelliği ve dolayısıyla da akıl etmek olanağımız ortadan kalkacaktır.

Çıkış noktasında elbette gözlem ve deney yapabilecek bilgi düzeyini yakalamış olmak (ne yazık ki!) kaçınılmazdır. Bu konuları tartışmak için “top-lanıp rastgele bir “cemaat” oluşturmak değil, doğru ilkeler çerçevesinde cem olabilmek” bugün bile önemini korumaktadır. “Kılıç” ile sağlanabilecek çözüm top-lanmayı sağlasa da kalıcı çözümler üretilmesi olanağını ortadan kaldırmaktadır; çünkü bu yolla boyun eğdirilen kişilerin ezikliği üzerine kurulacak tatmin olma duygusu, kişinin “niçin” sorusuyla oyalanıp nefsinin kabartması ve hatalarını tekrar etmesi dışında sonuç vermeyecektir. “Güzel ahlak”tan uzaklaşmayı gerektirdiği için de “nasıl daha iyi ve güzel olanı yaparım?” sorusuna çözüm arama becerisi yok olacak, yerini “ben zaten en iyisiyim ve en büyüğüm” duygusuna bırakacak, bu da bireyi ama özellikle toplumu güçsüz ve savunmasız hale getirecektir. Kişinin kendinden menkul çözüm önerileri hep ‘niçin’e yönelik olacak, nesnel ve denetlenebilir, yasa veya kurallara bağlı olmayan ve dolayısıyla kalıcı olmayan çözümler birbirini izleyerek toplumu ve entellektüel yaşamı oyalayacak ve uyutacaktır. Eğitim olmadan -çağdaş bilimsel bilgilere sahip

olamadan- “güzel olan”ı idrak edebilmek bir kenara onu fark edebilmek bile kesinlikle mümkün değildir; ama en kötüsü, “akıl edebilmek”ten yoksun kalmaktır. Çünkü “güzel olan” algılanabilir olanla sınırlı değildir. İnsanın ortaya koyduğu sanat eserleri dışında aklın ürünü olan ve evreni kuşatan bilim bize -asıl güzel olan eseri- idrak etme olanağı sağlar. Dikkat edilirse buradaki güzellik algılanabilir olan değildir. O tasarlanabilir, idrak edilebilir veya kısaca akıl edilebilir bir güzelliştir. Ondandır mahrum kalmamak, yani bilgisizlik çukuruna düşmemek için, temel araçlar olarak matematik, geometri ve elbette mantık bilgisine -yani soyut düşünebilme becerisine- sahip olmak kaçınılmazdır. Çünkü asıl olan sözü edilen güzelliği -algılamanın ötesinde- idrak edebilmektir. Bunun için “akıl edebilen”lere ve onların kullanabileceği araçlara (bilimsel ve mantıksal araçlara) gerek vardır. Ancak bu sayede -evrenin ve insanın muhteşemliğini- farkına varabilmek/akıl edebilmek mümkün olur.

“Güzel” somuttur, çünkü algılanabilir; ama “güzellik” bir soyutluk içerir ve onun bilgisi somut olanın bir uzantısı olmayıp en azından zihinsel, dilsel ve entellektüel birtakım becerilere ve donanımlara sahip olmayı şart koşar.

Bu beceriler sayesinde ki “güzel” olanı fark etmek ve ondan haz alabilmek mümkün olur. Bu beceriye sahip olmak için soyut düşünebilecek bir donanımın olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla ‘güzel olan’a yönelmek ve onu algılayabilmek, içgüdüsel bir beceri dışında (hatta ötesinde) bir eğitim sorunudur. Bu noktada, yukarıda da işaret edildiği gibi, soyut düşünebilmenin sebep-sonuç ilişkisi kurabilmeye olanak sağladığını hatırlamak yerinde olacaktır. Ancak bundan sonra böyle bir ilişki kurabilmenin kişide yaratacağı güzellik duygusundan, yani evreni akıl yoluyla kavramanın sebep olacağı haz duygusundan söz edilebilir ve ancak bu sayede kişi kendine yeni ve farklı bir boyut kazandırarak (hem gerçek anlamda hem de mistik anlamda) mutlu olabilir. Bu boyut aynı zamanda güzel ahlak’a ve bir “aidiyet duygusu”na bizi taşıyabilir. Bunun ön koşulu, sebep-sonuç ilişkisine “nasıl” sorusuna cevap verebilecek şekilde yönelmek, diğer bir ifadeyle akıl edebilmesini bilmektir. Bu sayede duyguları eğitmek, sonuçta toplumsal talep olarak bireylerin sorunun değil de çözümün bir parçası olmaları sağlanabilir.

Soyut düşünebilme araçları tarih boyunca sorunları tanımlayabilmek ve çözüm üretebilmek becerilerinin kazanılmasında etkin olmuşlardır. Düşünce tarihine baktığımızda, bu araçlardaki yani matematik, geometri, mantık alanlarındaki gelişmelerle (ve ilginçtir perspektifin fark edilmesiyle bile) soyut düşünebilmek becerileri arasında tam bir paralellik görülür.

Düşüncenin gelişimi, öyle görünüyor ki çok katmanlı bir olgudur. Bu katmanlar arasında yeni empirik veri elde etmek ama önce buna hazır olmak, soyut düşünebilmek ama önce temel ve yön verici ilkelere sahip olabilmek, öteki ucunda ise bu süreçleri destekleyici ve besleyicisi sosyal/kültürel/siyasi bir ortamın bulunması gereklidir. Bu ortamın, tarihsel sürece baktığımızda Türkiye'nin 100 yıl önce kurduğu "cumhuriyet" olgusuyla eşleştiği ve onunla tam bir uyum sağladığı görülmektedir. Pozitivizmi bu anlamda (doğrudan hiç bir ilgisi olmayan teolojik bakış dışında, hatta) sadece bir felsefi ekol olarak da değil, doğrulanabilir tespitlerde bulunmayı, rasyonel çözümler aramayı öngören zihinsel bir tavır alış ve bir kültür olarak yorumlamak yerinde olacaktır.

Not: Metni okuyup yaptıkları eleştirileriyle katkıda bulunan değerli meslektaşlarım Prof. Dr. Celal Türer'e, Prof. Dr. Zekai Şen'e, Prof. Dr. Zekiye Kutlusoy'a, Prof. Dr. Hakan Poyraz'a, Prof. Dr. Ayhan Çitil'e, Prof. Dr. Mehmet Akgün'e Doç. Dr. Ekrem Ziya Duman'a, Doç. Dr. Emrullah Kılıç'a teşekkürlerimi sunuyorum. Elbette bu katkılar, ileri sürülen görüşleri ve yorumlarımı paylaştıkları anlamına gelmemektedir. Gözden kaçan hatalar da yine tamamen bana aittirler.

Kaynakça

Çıkar, M.Ş., (2009), Nahivciler ve Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Kvasz, L., (1988), "History of Geometry and the Development of the Firm of Its Language", Synthese 116, Sayfa 142-186

Ocak, Z., (2019), "CHP'nin Logosu Altı Ok'un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm'in Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelenmesi. Dumlupınar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, 61, S.19-37

Özpilavcı, F.,(2013), “Mantık ve Dini Bilimler: Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Tasavvuf, Arap Dili” SDÜ İlahiyat Fak. Yay. No:29. S.40-89

Ural, Ş., (2012), Pozitivist Felsefe, Alfa Kitabevi

Ural, Ş., (2017), “Şehir ve İnsan”, Urla Felsefe Günleri, (Yay. Hazırlayanlar Ural, Ş., Tolon, M.) Etki Yay. ISBN 978-605-9644-55-6 [Bu yazıya <https://www.safakural.com/?p=779> linkinden de ulaşılabilir]

Ural, Ş., (2018) “Pozitivist Metafizik”, Türk Düşüncesi Yolunda Mehmet Akgün’e Armağan, Editörler: Fazıl Karahan - Fikri Gül - Milay Köktür, Aktif Düşünce Yayınları: 27, Ankara, 2018, s.83-93

Ural, Ş.,(2019), “Sarmal Kavramlar”, IX. Mantık Çalıştayı Kitabı, Yay. Haz. Kamer, V., Mantık Derneği Yay,

Ural, Ş.,(2019a), Solipsism:, Physical Things and Personal Perceptual Space: Solipsist Ontology, Epistemology and Communication. Vernon Press.

Ural, Ş., (2023), “Mantığın Bir Organon Olarak Serüveni”, Geçmişten Günümüze Bilim Felsefesi, Sandal, F.S., Akdemir, U.B. (Yayına Hazırlayanlar), Pinhan Yayıncılık.

Ural, Ş., (2023a), “Cumhuriyet Dönemi’ni Anlama Aracı Olarak Mantık”, Türkiye’de Felsefenin Farklı Alanları, Cilt 3, Editörler: Ural, Ş., Saygılı, S., Nobel Akademik Yay.

Pattabanoğlu, F. Z., (2014/1), “Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi” SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 32,